

## Z. ZINKEVIČIUS

DAR DĖL *an* TIPO JUNGINIŲ SIAURINIMO<sup>1</sup>

Tautosilabinių junginių *an, am, en, em* vartimo *un, um, in, im* izofonos pietinė dalis iki Šventosios upės, skirianti (pagal naująją tarmių klasifikaciją<sup>2</sup>) rytų ir pietų aukštaičius, sutampa su senąja Vilniaus ir Trakų vaivadijų siena, nurodyta J. Jakubovskio ir M. Liubavskio sudarytuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos žemėlapiuose<sup>3</sup>. Į šitą sutapimą reikia atkreipti rimtą dėmesį, nes minėtoji siena eina tomis vietomis, kur anksčiau ribojosi Algirdo ir Kęstučio valdos<sup>4</sup>. Toji senosios Lietuvos valstybės administracinė riba greičiausiai buvo paveldėta iš dar senesnių laikų ir ją sudarė, matyt, siena tarp nesujungtos Lietuvos atskirų kunigaikščių žemių. Dėl to jos sutapimas su rytų aukštaičių tarmės skiriamąja izofona – *an* tipo junginių siaurimu – negali būti atsitiktinis, juoba kad ir patsai siaurimas laikomas senu reiškiniu, kurio pradžią linkstama nukelti net į XI–XII amžių<sup>5</sup>. Taigi čia turime vieną iš pačių ankstyviausių lietuvių tarminio suskilimo ribų, kuriai tradicinė (K. Jauniaus – A. Salio) tarmių klasifikacija, beje, nedaug teskyrė dėmesio (dalijo „dzūkų“ tarmę į dvi patarmes).

Einant toliau šiaurės link, anapus Šventosios, mums rūpima izofona, skirianti čia rytų aukštaičius jau nuo vakarų aukštaičių, iš esmės suskyla į kelias smulkesnes izofonas, rodančias skirtingą *an* tipo junginių siaurimo laipsnį, priklausančią dar nuo priegaidės. Čia rytų aukštaičių tarmės plote *an* verčiama, pvz., į *ún / oñ, ón / oñ, ón / oñ, án / oñ, án / oñ* ir dar kitaip<sup>6</sup>. Vilniaus ir Trakų vai-

<sup>1</sup> Plg. Z. Zinkevičius, Dėl lietuvių kalbos tautosilabinių *an* tipo junginių pirmojo dėmens siaurėjimo, – Baltistica, I priedas, Vilnius, 1972, 227–231.

<sup>2</sup> A. Girdenis, Z. Zinkevičius, Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos, – Kalbotyra XIV (1966) 139–147; Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 13–16; to paties aut., Apie lietuvių kalbos tarmių skirstymą, – MA Darbai, 3 (31), Vilnius, 1969, 137–150.

<sup>3</sup> J. Jakubowski, Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVI wieku. 1. część północna, Kraków, 1928; М. Любавский, Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского Статута, Москва, 1892.

<sup>4</sup> М. Любавский, *min. veik.*, 7–11.

<sup>5</sup> Z. Zinkevičius, – Baltistica, I priedas (1972), 228.

<sup>6</sup> Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, 99–101.

vadijų siena, kiek galima spręsti iš J. Jakubovskio ir M. Liubavskio žemėlapių, už Šventosios upės taip pat nebuvo pastovi ir nepaveldėta iš senų laikų. Pagal J. Jakubovskio žemėlapi, XVI a. viduryje siena daug kur (ypač artėjant prie Latvijos) jau buvo gerokai paslinkusi į vakarus, Žemaičių link, negu ją fiksuoja M. Liubavskis savo žemėlapyje, kur nurodoma ankstesnė, XV a. pabaigos ir XVI a. pradžios padėtis. Greičiausiai tai buvo natūralus sienos pasistūmimas, apgyvendinant iš Vilniaus vaivadijos pusės miškų juosta, senovėje skyrusią istorinę Žemaičių žemę<sup>7</sup>. Neturint detalesnių duomenų apie tos sienos kitimą, sunku pasakyti, kiek su tuo kitimu gali būti susiję dabar turimi skirtingi *an* junginių siaurimo laipsniai. Pažymėtina, kad ir pats siaurinimas čia daug vėlesnis ir ne toks intensyvus. Manoma, kad vakarinius dabartinės rytų aukštaičių tarmės pakraščius jis pasiekė tik XVII amžiuje<sup>8</sup>.

Ankstesnę padėtį fiksuojančiame M. Liubavskio žemėlapyje Vilniaus ir Trakų vaivadijų siena į šiaurę nuo Šventosios iš pradžių eina maždaug pro tas pačias vietas, kur dabar baigiasi tvirtapradžio *án* virtimas *ún*, tik ties Rāguva pasuka labiau į rytus, palikdama vakaruose visą Bīržų kampa, kur dabar *án* > *ún*. J. Jakubovskio žemėlapyje čia siena nukelta jau anapus Bīržų, bet nesiekia dabartinės *án* > *ún* izofonos. Svarbu būtų išaiškinti dar vėlesnę padėtį ir kitas smulkesnes šio krašto XVI–XVII a. administracines ribas, su kuriomis gali būti susijusi dabartinė *an* siaurimo įvairovė. Šiaurėje tvirtagalio *añ* > *oñ* izofona, kuri čia kartu yra ir rytų aukštaičių tarmės riba, kaip pastebėjo P. Būtėnas ir A. Salys, sutampa su buvusiąja Žemaičių ir Upytės apskrities siena<sup>9</sup>. Tai irgi patvirtina prielaidą, kad minėtoji miškų juosta ilgainiui buvo apgyvendinta iš rytų pusės. Su tuo apgyvendinimu greičiausiai bus paslinkusi vakarų link ir *an* tipo junginių siaurimo izofona.

## SOME FURTHER NOTES ON THE NARROWING OF THE *an*-TYPE CLUSTERS

### *Summary*

The article presents a development of the ideas dealt with by the author in *Baltistica*, I Priedas (p. 227–231). The isophone of the change of *an, am, en, em* > *un, um, in, im* in the south up to the river Šventoji coincides with the old border between the provinces of Vilnius and Trakai (the line is taken as indicated in the maps of the Grand Duchy of Lithuania drawn by J. Jakubowski).

<sup>7</sup> Plg. J. Jakubowski, *min. veik.*, 19.

<sup>8</sup> Z. Zinkevičius, — *Baltistica*, I priedas (1972), 230.

<sup>9</sup> P. Būtėnas, Augštaičių tarmės okuojančios pašnektės sienos, — *APh* III (1932) 187; A. Salys, Kelios pastabos tarmių istorijai, — *APh* IV (1933) 29.

ki and M. Liubawski). In the opinion of the author this is one of the earliest isophones of dialectal division of Lithuanian. To the north of the Šventoji this isophone diverges into some smaller ones reflecting different degrees of the *an*-narrowing. The administrative boundary itself appears to have been unstable – it was being moved westward with the peopling of the then continuous forest area. Thus there is reason to believe that there the diversity of the *an*-narrowing depends on the instability of the administrative boundary.

## SMULKMENOS

### XXIX

K. Būga 1917.II.4 laiške E. Blesei<sup>1</sup> išreiškė prielaidą, kad Mikalojaus Daukšos rankraštyje cirkumflekso (tiksliau ^) ženkleliu buvę žymimi kirčiuoti ilgieji balsiai, o akūto ženkleliu – kirčiuoti pusilgiai (t. y. po kirčiu pailgėję senoviniai trumpieji) ir trumpi balsiai. Cirkumfleksas ant pusilgius, o akutas ant ilgus balsius žyminčių raidžių atsiradęs dėl spaustuvės kaltės: korektoriams šie diakritikai buvę bereikišmiai ir pagal rankraštį jų netikrinę. Įdomu, kad tam tikrą tendenciją cirkumfleksu (^ ženkleliu) žymėti kirčiuotus ilguosius, o akūtu – kirčiuotus trumpuosius bei po kirčiu pailgėjusius (pusilgius) balsius pastebime ir anoniminio 1605 m. katekizmo tekste. Apytikris paskaičiavimas rodo, kad daugiau negu 80% cirkumflekso pavartojimo atvejų sudaro pavyzdžiai su kirčiuotu senoviniu ilguoju balsiu arba dvibalsiu. Tačiau iš visų akūto pavartojimo atvejų pavyzdžiai su kirčiuotu senoviniu trumpuoju resp. pusilgiu balsiu (įskaityta atviro skiemens kirčiuoti *a*, *e*) sudaro tik truputį daugiau, negu pusę. Vadinasi, gana nuosekliai cirkumfleksu žymėdamas ilguosius balsius, nežinomasis šio katekizmo vertėjas akūto ženklelio vartojimu greičiausia kiek svyravo: juo neretai pažymėdavo ir ilgujų balsių kirtį. Tokius atvejus laikyti vien tik spaustuvės klaidomis vargu ar galima (jų per daug). Tačiau, kaip ir M. Daukša, priegaidžių jis cirkumflekso ir akūto ženkleliais tikrai nežymėjo<sup>2</sup>.

Z. Zinkevičius

---

<sup>1</sup> Žr. V. Drotvinas, Nespausdinti K. Būgos laišakai iš Permės, – Kalbotyra XXV(1) (1974) 113.

<sup>2</sup> Z. Zinkevičius, Iš lietuvių istorinės akcentologijos (1605 m. katekizmo kirčiavimas), Vilnius, 1975, 6–7.